

Georg Brandes og dansk identitet

Af Flemming Lundgreen-Nielsen

Historien om Georg Brandes og dansk identitet er ikke umiddelbart nogen succesfortælling. Og dog var han så dansk som nogen, eller måske præcisere: så københavnerdansk som nogen. Det er i dag lærebogsstof, at Georg Brandes er den internationalt orienterede kritiker, den gode europæer, aktivisten, som vækkede det litterære Danmark af senromantikens slummer og gjorde os moderne. Selv om der kan rejses berettigede enkeltindvendinger imod denne forestilling – der jo i øvrigt overvejende stammer fra Brandes selv – tegner den nu 72 år efter hans død på afstand den profil, som er og forbliver hans.

Mange ukvemsord er blevet sagt, da han levede, om hans fremmedhed i det danske folk. Hans jødiske herkomst blev revet ham i næsen i tide og navnlig utide. Selv om det teatraliske var tidens stil ikke blot på teatret, opholdt man sig ved hans sydlandsk levende mimik, en mangel på nordisk flegma, som blandt andet faldt Henrik Pontoppidan i øjnene. Hans afstandtagen fra den dansk-lutherske åndstradition til fordel for antikens noble verdslighed og dens efterliv i moderne ateisme, der spidsede til i hans dyrkelse af det store begavede menneske, indbragte ham prædikaten udansk.¹ At han tilmed dannede ordet »Fædrelanderi« som dansk version af fremmedordet chauvinisme til betegnelse af det 19. århundredes nationalfølelser, gjorde det ikke bedre.

Politisk set hørte han hjemme på Venstrefløjen, med forkærlighed for de franske revolutioner 1789, 1830 og 1848, der udgør de idéhistoriske ankergrunde i hans forfatterskab. N.F.S. Grundtvigs fødselsdage fejredes i hans sidste leveår med store vennemøder, hvor man sang hans kristne salmer og danske fædrelandssange. Da et fakkeltog i 1891 skulle fejre Brandes' 25-års jubilæum som skribent, samledes hans tilhængere uden for Odd-Fellow-palæet til tonerne af Marseillaisen. Som dansk indenrigspolitisk figur i midten af 1880'erne satte han definitivt og provokerende den enkelte over fællesskabet, frihed over lighed, retfærdighed over solidaritet – og afskar sig dermed fra den brede folkelige opbakning i såvel Venstre som arbejderbevægelsen. På den berømte og berygtede grundlovstale i 1884 udtalte han under en hastigt isnende tavshed, at han ville tjene folket, ikke demokratiet, i hvilket han blot så et middel – målet skal være »store, nye, rige Kulturtankers Indførelse i dansk Aandsliv

og Samfundsliv, ligegyldigt om disse Tanker var af dansk eller fremmed Oprindelse, naar de blot var sande og passede for os«.² Folket, et *omnibus* forstået som den middelmådige mængde og de dannelsesfilistre, Nietzsche hånedede, og hvis livsform Brandes især fandt repræsenteret i den moderne sensationspresse, afviste han purt.

Nytårsdag 1886 bekendte Brandes i en dagbogsoptegnelse, med en dybtfølt undren over den tomme fremskridtstanke og over den enfoldige og rå menneskehed, sit menneskeideal: »Vilje, ledet af Intelligens«.³ Efter Højres sejr ved valget i 1887 forlod han dansk politik. Han ville være den ensomme svane, en absolut forhenværende grim ælling. Karakteristisk nok har han i sit smukke ungdomsessay om H.C. Andersen (1869) kritiseret eventyrdigteren for at lade svanen ende som et husdyr, en halvtam havefugl. Hvor kunne Andersen nænne denne slutning: »Lad den døe, om saa skal være! Det er tragisk og stort. Lad den løfte sine Vinger, flyve susende i Jubel over sin Skjønhed og Styrke bort gennem Luften, lad den dale ned i en ensom og deilig Skovsø! Det er frit og skjønt.«⁴ Begreberne det store, det frie, det skønne vejer tungere end den sociale accept i parkens svaneflok. I disse alternativer, skitseret af den 27-årige kritiker lige før det store epokegørende og for ham selv skæbnesvangre of-fentlige gennembrud, tegner han – som altid i sin bedste kritik – i høj grad sit eget ansigt.

Det kan måske på denne baggrund synes sært at forsøge at placere Brandes i det 19. og 20. århundredes danske identitetshistorie. Men sammensat og paradoksal, som han også var, havde han en psykologisk sans for nationale følelser. I 1908 beretter han således om, at han engang i 1890'erne, efter at det danske æstetikprofessorat i København i 1892 var givet til Julius Paludan, drøftede en ansættelse i Norge med en norsk universitetsprofessor. Brandes var dog betænkelig ved Norge på grund af nordmændenes overordentlig stærke selvfølelse. Til den norske professor ytrede han, at nationalforfængeligheden havde gode tider. Oldtidens grækere, jøder og romere tvivlede ikke på, at netop de var de udkårne, moderne amerikanere, briter, franskmænd og tyskere anser deres land for jordens første, og moderne grækere og italienere gør det samme med henvisning til deres historie; danskerne er af Grundtvig blevet belært om, at de er »Guds Hjertefolk, til hvilket han trænger«. Og, tilføjer Brandes med et smil: »Ikke sandt, i Norge er der ikke faa, for hvem Nordmændene uden videre er Jordens ypperste Folk? – Professoren blev lidt rød i Kinderne og sagde, idet han trak paa Ordene: »Jeg maa tilstaa, det mener ogsaa jeg.« Den lære, Brandes uddrager af episoden, lyder: »En saadan

Tro er jo som nyttig Illusion til en vis Grad en Styrke, men gør en Fremmeds Stilling i Folket usikker.«⁵ Det sidste hentyder til hans skepsis over for at skulle være dansk professor i Norge. Men udsagnet kan ukunstlet forstås mere generelt: troen på nationalt værd kan have en positiv effekt. Det var hans mening et halvt år før udbrudet af 1. verdenskrig.

Brandes var født i 1842 midt i guldalderens København. Som ung nærrede han den tids tro på sit eget lands høje værd. I juli 1860 deltog han i den nutzhornske studenterbandes sommerudflugt til Angel i Sydslesvig. Formålet var at styrke den synkende danskhed i Angel ved at besøge bønderne og syngede fædrelandske sange sammen med dem. På en pilgrimsrejse til fods fra Egebæk station til Isted hørte Brandes forbløffet en rejsefælle, grundtvigianeren Ernst Trier, foretrække digterne Ingemann, Hauch og Grundtvig frem for J.L. Heiberg og hans skole, fordi disse første læstes både i lærde og folkelige kredse.

Så kom 1864. Fra 18. januar til 28. februar skrev Brandes sin magisterkonferens. Emnet var en stærkt spekulativt formuleret sammenligning af Dantes og Shakespeares æstetik. De samtidige krigsbegivenheder i Slesvig, som flere af hans venner var med i, virkede selvsagt forstyrrende på hans koncentration; trods en god vilje til selv at gå i krig – blandt andet udtrykt i private fysiske halvmilitære øvelser – var den 22-årige unge akademiker for spinkel af legemsbygning til at kunne forvente accept.

På sin første store udenlandsrejse til Paris 1866-67 arriverede den menneskeligt stadig temmelig umodne kandidat med en overbevisning om, at Danmark snildt kunne måle sig med alle andre europæiske lande, også Frankrig, den tids kulturelle stormagt. Den 13. november 1866 skriver han hjem til sine forældre, at han er misfornøjet med det andet kejserdømmes imponerende, men tomme og forlorne skulpturelle og arkitektoniske dekorationer, som de ses på gader og torve: »Man føler ved hvert Skridt at Frankrig ikke har haft nogen Thorvaldsen og hvilken ubeskrivelig Skat Danmark besidder i ham. Vi er og blive dog i 4 à 5 Retninger Europas første Nation. Dette er ren og skjær Sandhed.«⁶ Ti dage senere meddeler han hjem, hvor det irriterer ham, at danskere i Paris altid bliver regnet for tyske og tysktalende af de geografisk uvidende franskmænd.⁷ Udlandet bliver imidlertid hurtigt et sandt spejl for Brandes. Efter blot 15 dages ophold i verdensstaden krakelerer den unge danoman – i et brev den 26. november til Magdalene Thoresen vedkender han sig ganske vist endnu dansk overlegenhed i ballet, skulptur, versdigtning og skuespil-

kunst, men må ellers indrømme, at vi i Danmark i mange hundrede henseender lever som sneglene under skræppebladet.⁸

I forelæsningerne over *Emigrantlitteraturen* i november-december 1871 angreb Brandes københavnernes og sin egen tidligere husgud Bertel Thorvaldsen for mangel på lidenskab: hans basrelief »Natten« er for dansk til at være oldgræsk og for græsk til at være ægte dansk – hvad han også havde erfaret, da han på Museo Nazionale i Napoli den 21. maj 1871 havde måttet indrømme tyndheden i sit idols lille værk.⁹ Thorvaldsen savner al originalitet, personlighed, er pur efterligner. Hans Nat i kvindeskikkelse er stilistisk »et Product af en Utilbøielighed til at være sig selv« og dog »en Bestræbelse paa at være det Umulige«, nemlig ægte antik. Den er en ejendommelig skøn landlig idyllisering, men harmløs, uden spor af elskov, forbrydelser, drab, en mild og søvnfyldt fred uden ringeste viden om fx Michelangelos kunst.¹⁰ Julius Lange gjorde straks dæmpet indsigelse mod Brandes' forkastelsesdom.¹¹ Senere tider placerer Thorvaldsen i en ædel biedermeier, men foretrækker måske friskheden i hans lerskitser og råtegninger frem for de færdige produkter.

På sin anden store udlandsrejse 1870-71 bliver Brandes med smertelig klarhed opmærksom på, at det danske målt med europæisk antik eller moderne målestok kun har relativt værd, ikke er mageløst eller udkåret til en særlig plads i historien. Resten af hans professionelle liv gik med at forkynde denne indsig.

I det 19. århundrede blev dansk national identitet i høj grad sat i forbindelse med modersmålet, nationallitteraturen og nationalkarakteren. Disse emneområder forholdt Brandes sig gang på gang til.

I forordet til *Samlede Skrifter*, dateret den 27. februar 1899, slutter Brandes en redegørelse for sit forfatterskab til dato, hvori det nationale demonstrativt springes over i opregningen af bærende temaer – frihed, retfærdighed, genikult – med sætningen »Har mine Samlede Skrifter maaske ikke mange paaskønnelsesværdige Egenskaber, saa har de idetmindste den, der nutildags ikke er saa hyppig som det var ønskeligt, at være skrevne paa et rent, klart, gennemsigtigt Dansk.«¹² Ved sin bevidste og personlige opdyrkelse af sit sprog hører Brandes med i det 19. århundredes modersmålsbevægelse. Det, som for Grundtvig og Ingemann og Hertz og Lembcke er en hjertesag, er dog for ham et forstandsanliggende. En følelsesfuld forkyndelse erstattes af det velgjorte overlæg.

I sin pure ungdom var Brandes en blind beundrer af Kierkegaards sprogkunst. På udlandsrejserne fik han også relativt sin bedømmelse

af det danske sprog. I det ovennævnte brev til forældrene fra Napoli fra maj 1871 skriver han: »Hvor føler man ei nøie paa Reiser det Danskes specielle Sprogklang og hvilket frygteligt utaknemmeligt Material vi have deri«. ¹³ Heroverfor foretrak han norsk. Da han i 1902 var i Oslo, noterede han: »For en Dansk er noget af det Bedste ved at besøge Norge efter en halv Snes Aars Forløb, det paany at høre det fælles Sprog saa meget renere og bestemtere udtalt. Den Sang, som for danske Øren det Norske har, er indtagende; den synes mindre fjern fra Oldsprogets kraftigere Tonefald. Her i det mindste har a'erne ingen æ-Lyd og bliver Sætningerne aldrig til Vælling.« ¹⁴

Kampen for at vriste vellyd ud af det danske sprog, mundtligt og skriftligt, førte Brandes hele sit liv. Problemet behandles adskillige gange teoretisk. I *Levned* bringer Brandes efter en vittig karakteristik af tysk sprogs bagvendte ordstillinger i bisætninger følgende memorandum ¹⁵ om sit modersmål:

I Danskens er Mislydene en Pine, de mange ulidelige Ord med tonløse Udgange *else, erne, ene*: Forladelse, Retfærdiggørelse, Konerne, Forholdene osv. og saa er der den afskyelige Omstændighed at de tyske Udtryk *zu* (foran Verber) og *dass* udtrykkes ved samme Lyd: *at*. Danske Skribenter, der ikke uafbrudt har deres Opmærksomhed fæstet derpaa – og af dem er der næsten ingen – frembringer derfor en Prosa, hvor a'erne skratter som drejede man en Skralde. Meget ugunstigt er det fremdeles, at *som*, det relative Pronomen, og *som* i Betydningen *ligesom* har samme Ordlyd. Ubevæget er det endelig, at Partiklen *der* (Der var engang) og Ordet *der* (paa Stedet) stavcs ganske ens. Det danske Sprog er, naar det ikke skrives med yderste Omhu, overrigt paa Tvetydigheder og Mislyd.

I essayet »Sprogets Behandling« fra 1911 ¹⁶ jamrer Brandes over de nyere tiders mishandling af det danske sprog:

Lidt efter lidt udviskes Sprogets Ejendommeligheder, og ved evindeligt Gentagelse sætter de styggeste Misbrug sig fast. Det er en Kendsgerning, at yderst faa har Øre for deres Sprog, og da de sprogligt ukyndige og umusikalske Mennesker ustandseligt skriver løs, bliver Sproget stedse mere udansk.

Da nu Danskens saa lidt som noget andet Tungemaal er stivnet i

faste Former eller Udtryk, saa har Sprogfordærverne altid den Udvej at gentage en Fadæse saa længe, til den er bleven gængs, og saa kan den forsvares med Sprogbrugen.

De fleste er saa usikre i Dansken, at de skriver den som et fremmed Sprog uden Kendskab til Talemaaders Betydning. Man skulde forsværge, at de var voksede op med Sproget fra Barnsben af.

Konkret drejer det sig om forkert brug af forholdsord, alt for mange overdrivende og stærke udtryk, ureflekteret indoptagelse af overflødige fremmedord, fremmede vendinger og fremmede stavemåder af egennavne (norsk, tysk). Brandes vedkender sig i dansk at have erstattet den tyske form *Nicolaus* med den danske *Nikolaj* for det russiske navn: »Jeg tør rose mig deraf, fordi det er det eneste Tilfælde, hvor jeg med Sikkerhed har kunnet spore et Resultat af mine Bestræbelser i dette Liv. *Nikolaj* er i min Eksistens, hvad Hørups Port var i Hørups.«¹⁷

I en tale holdt 1914 for digteren Sophus Michaëlis¹⁸ fremhæver Brandes,

hvorledes vort danske Sprog siden Olddanskens Dage har tabt i Vokalrigdom, i Vellyd og Kraft. Vokalfarverne (som jeg tør rose mig af at have lovsunget en Snes Aar før Arthur Rimbaud) det røde *a*, det mørkeblaa *u*, det gule *i* osv. blev sjældnere og sjældnere, veg Pladsen for det blege, toneløse *e*. Vi har Præsens Participle *ende* og den trøstesløse Endelse *else*. Vi Danske siger *Pi-e*, eller naar det kommer højt: *Pighe*, der minder om Englændernes Ord for en Gris, naar Italienerne siger *ragazza*.

Dog selv som farveløst nordisk Sprog kunde Dansken staa som et Træ i Rimfrost med tydelige og skønne Linjer. De véd alle, at vor skødesløse daglige Udtale udvisker Linjerne, saa Sproget ligger den Grød, der er vor Befolknings Hovednæringsmiddel.

Hører De udenfor Landets Grænser uforberedt dette Sprog jasket talt paa en Jernbanestation, er det vel hændt Dem, at De er bleven forfærdet. Hvad er dog dette? Er det vort Modersmaal, denne tonløse E-Grød, denne skrækkelige Æ-Vælling? Snart gør det som Engelsk, snart bræger det som Plattysk, karakterløst og farveløst. I Guder! er det Dansk? Modersmaalet, vi elsker og dyrker?

Eller læs dette Sprog, naar det skrives jasket, sparket fuldt af tyske Udtryk og Vendinger, ufordøjede tyske Klumper, eller overtrukket med en saakaldt Pariser-Mundarts Simili-Elegance, eller

opsminket med engelske Idræts-Udtryk og norske Skønhedspletter! De har jo alle set Jean de France sprogligt danse Tango i sine Forældres Gaard.

I sin iver efter at redde og bevare det ægte danske kom Brandes ud af sprogligt trit med sin samtid, bl.a. da han omkring århundredskiftet gennemrettede sine ældre tekster til optrykket i *Samlede Skrifters* 12 bind. Han drev her en purisme med udskiftning af fuldt forståelige fremmedord til mindre forståelige danske, enkelte gange med total kommunikationssvigt til resultat. Hans Holberg-bog fra 1884 kan tages som eksempel. At *ridikulisere* bliver til *latterliggøre*, er fint; at *ræsonnerende Drift* oversættes med ombyttede led til *naturlig Skønsomhed*, er ikke særligt vejledende, og at *Hypocondri* bliver til *sygelig Sørømodighed*, er temmelig vildledende. Når andetsteds det anerkendte fremmedord *Hermafrodit* varieres med det forældede danske *Tvetulle* (som også Grundtvig havde brugt!), nærmer Brandes sig parodien, selv om princippet kan tolkes som et udslag af Brandes' stræben efter det ægte danske.¹⁹

Denne bevidste udjævning af ordforrådet i retning af en art folkelighed på steder, hvor en sådan næppe har hjemme, bevirkede, at han mistede kontakten med de yngre digtere, der netop omkring århundredskiftet eksperimenterede med stilbrud og pointerede sprogsammenstød. Johs. V. Jensens prosa i *Kongens Fald* var således (i 1904) en gru af stilløshed for Brandes – umoden og ujævn.²⁰

I guldalderen fremhævede han Kierkegaards nuancerede prosa, som han i 1877 blev den første forsker til at analysere. Kierkegaard har, skriver Brandes, dannet

et Sprog i Sproget, et Sprog, hvis Stil var saa fjern som muligt fra Lapidarstilens Ro og fra Nationalstilens Renhed, en ophidset, overlæst, udpenslet og snirklet Stil, i hvilken Adjectivet, som gjør Foredraget bredt, spiller en større Rolle end Verbet, som gjør det kraftigt, og Stemningen en større Rolle end Konturen, men hvor Alt var Lidenskab – et Sproglegeme, hvor Alt var Puls. Hvor ornamenteret end Udtrykket var, den Lidenskab, det udtrykte, var ikke derfor mindre dæmonisk og mindre følt. Det var et flammebugtet Sværd med maniceret Haandtag og stærkt forsiret Klinge, men dræbende i sit Stød. Lykkeligvis blev det aldrig brugt til at gjøre Skade.

Det var, hedder det videre, en stil for øret, beslægtet med brevet, midt imellem det talte repliksprog og det skrevne bogssprog. Stilen efterligner en vis sangtalens rytme, Kierkegaard hugger ikke sproget ud til en billedstøtte, men forvandler det til et uendeligt panorama, som under musikalsk akkompagnement næsten for hurtigt drages øjet forbi, det er et lidenskabens sprog, med beregnede voldsomme omkastninger af sindsbevægelserne.²¹

I en nekrolog over Kierkegaards antipode Meïr Goldschmidt i 1887 udnævner Brandes denne til mester i den danske prosa, også med godkendelse af Goldschmidts verdensborgerholdning til Danmark: »Medens de fleste af hans Landsmænd og Brødre i Journalistik og Poesi brugte et Atlas, hvor Danmark og Rusland optog et Stykke Papir af samme Størrelse, havde han øjensynligt engang paa et tidligt Stadium af sin Udvikling faaet en Globus at se, og det Syn glemte han aldrig.« Med nænsom beklagelse af de ærkeromantiske træk i Goldschmidts livsanskuelse runder Brandes af: »Hans Sprog er den bedste Arv, han efterlader os. Det slutter om lagttagelsen eller Indtrykket som et gennemsigtigt Slør; det er stemningsfint og melodisk trods sit altid naturlige *Parlando*, og det aabner stadigt Perspektiver, opefter og nedefter, saa det er, som saa vi fra en smilende, højtliggende Skovvej paa en Skrænt snart op mod Himlen, snart ned mod Havets Dyb.«²² Brandes' egen stil kan med fordel studeres ud fra hans karakteristikker af disse to prosaister.

En tale til danskere i London på grundlovsdagen 1906 rummer en hel dansk sprog- og stilhistorie rækkende fra Anders Sørensen Vedel med folkeviserne – »en besnærende om end barnlig Velklang« – over Holberg, Ewald, Wessel, Baggesen, Oehlenschläger, Grundtvig, Blicher, Heiberg, Hertz, Andersen, Kierkegaard, Winther, Aarestrup frem til Jacobsen og Drachmann.²³ Brandes konkluderer overraskende positivt: »I vore Dage er dette en Gang forsømte Sprog saa rigt paa Nerve og saa nervøst, saa gennemspillet, saa stemt og omstemt, at hvor man rører det, taler og toner det som en Vindharpe, der bevæges af Blæsten i Akkorder fra det fineste Pianissimo til det kraftigste Forte.« Han citerer Kierkegaards berømte hyldelse til modersmålet sidst i *Stadier paa Livets Vei*, 1845, med tør konstatering af, at den hele sætning fylder 352 ord, før et afsluttende punktum dukker op. Hertil kommenterer han:

Den Gang lagdes der mere Vægt paa Afskygninger end paa Sluttethed, og Sætningerne blev stundom lange indtil det Formløse. –

Nu frygter vi det Endeløse, selv naar det kaldes det Uendelige, og lider ikke Formløsheden af det, som smaasnakker og nynner.

For os er Hovedord og Verbum vigtigere end Tillægsordet. Vore Sætninger har kortere og mandigere Rytmer. Hvad vi tilstræber er Formens Fasthed.

Sådan er faktisk det sprog, Brandes selv skriver, når han er bedst. I disse tider, hvor modersmålet daskes ned i computertasterne og derefter kommer til at præsentere sig med (pseudo)professionel typografi, skønt kompositionen eller manglen herpå tit råber til himlen, kunne man godt i pressen og kritikken tage mønster hos en omhyggelig sprogbruger som Brandes. Desværre er hans sprogidéal for konservativt, for gammeldags klingende. Hans stil var altid gennearbejdet og forberedt i detaljer, en art prosalyrik. Den var anlagt uakademisk pointerende, essayistisk, aforistisk, med en beregnet dramatisk vekselvirkning mellem en elegant harmoni i udtrykket og en vækkende disharmoni i indholdet.

En grundig undersøgelse af Georg Brandes' stil findes ikke. Hans Brix skrev en skitse hertil i anledning af Brandes' 70-års dag i 1912. Brix giver Brandes en meget betydelig indflydelse på udviklingen af en dansk prosa efter 1871: han har som en sprogets ridder våget og vogtet, kassetet klicheer, på én gang fremmet og avet lysten til at skabe nyt og ejendommeligt, krævet opmærksomhed for det karakterfulde og det indtagende. Hans egen stil er gennemsigtig, let at læse selv for lægmænd, så man tit slet ikke bemærker, at der er en stil – Brix låner åbenlyst fra Brandes' ovennævnte signalement af Goldschmidts stil. I stilhistorien er Brandes, vurderer Brix, afgjort konservativ – og er derfor trods al anden modstand aldrig blevet angrebet for sit sprog. Hans udgangspunkt er endvidere med *Hovedstrømninger* foredragsformen, som ingen døde punkter tåler, men som lever på korte sætninger, stærke billeder og anekdotiske pointer. »Det er kun i yderst sjældne Tilfælde, at man ser denne Kritiker henfalde til udpenslende Adjektiver eller tøve for at sysle med Smaaord for dermed at udtrykke lidet betydende Indgrænsninger og Forbehold. Hans Stil er sammensat af Verber og Substantiver: lutter Strøm og Styrke. Nu og da kalder et æggende Udraab paa Læserens intensive Opmærksomhed.«²⁴

Endelig har Paul V. Rubow ved Brandes' død i 1927 givet en stilhistorisk skitse af hans skrivekunst, med særlig vægt på hans periodestil, hvor enheden bevares, trods opdeling i kortere sætninger, et modstykke til en akademisk logisk sammenhængende stil med sirligt underordnede bisætninger. De store, lidt for patetisk virkende retoriske udbrud og pseudo-monologer føres af Rubow tilbage til St. Beuve. Trods Brandes' svigten-

de kontakt med litterære diktioner efter 1900 finder Rubow dog, at hans stil er tilstrækkeligt centralt placeret til at kunne virke til alle sider, modsat de særprægede og sære prosaformer, J.P. Jacobsen, Drachmann og Johs. V. Jensen står for.²⁵

Som dansk litteraturhistoriker hører Georg Brandes til overspringerne. En samlet dansk litteraturhistorie har han aldrig haft ambitioner om at skrive. Den religiøse hovedstrømning i dansk litteratur har væsentligst interesseret ham som en beklagelig vildvej. Derfor har han kun beskæftiget sig overfladisk kvitterende med store navne som Kingo, Brorson, Ewald, Baggesen og Grundtvig. Udførligere har han været, når det drejede sig om at advare danskerne imod religiøs digtning. Bogen om *Søren Kierkegaard*, 1877, er det første bidrag til en egentlig Kierkegaard-forskning, men dens undertitel *En kritisk Fremstilling i Grundrids* er alvorligt ment, for ifølge et brev til Friedrich Nietzsche er det en art stridsskrift, skrevet for at hæmme Kierkegaards indflydelse, med bevidst neddæmpning af Kierkegaards geni.²⁶ En ungdomsafhandling (1867) om Fr. Paludan-Müller, til hvem Brandes havde et venligt personligt forhold, afviser den gennemgående moralske ironi i hovedværket *Adam Homo* som frastødende og uæstetisk, mens en artikel om Ingemann (1887) gør kort proces med forfatterskabet som gennemført udfoldet og barnligt.²⁷

I folkeopdrageren Holberg kunne Brandes til gengæld finde en forænger – og han leverede i det bestilte festskrift til 200-årsdagen i 1884 i inspirerede glimt de bedste tolkninger af hans store komedier, vi har. Ellers vrissede han ad den kedelige, flove betegnelse guldalder om romantikken: »Ikke alt, hvad der glimrede i den, var Guld, og nogen Guldmine var den overhovedet ikke.«²⁸ Af dens digtere priste han Chr. Winther og den da oversete Emil Aarestrup for deres realistiske sansesfriskhed uden at lade sig genere af den idealistiske baggrundsfilosofi hos dem.

Selv hvor Brandes skulle høste udbyttet af, hvad han havde sået i sine forelæsninger, skjulte han hverken kritik eller skuffelse. Paradebogen *Det moderne Gjennembruds Mænd. En Række Portrætter*, 1883, blev lige så meget opgør som opgørelse, for i virkeligheden kunne Brandes ikke være tilfreds med lyrismen hos Jacobsen og Drachmann, profetholdningen hos Bjørnson, den groft karikerende typepsykologi hos Sophus Schandorph eller den troubadour-agtige kvindedyrkelse hos Erik Skram. Ibsen behandlede derimod med respekt som ægte moderne, mens programmet for den tættest samfundsdebatteerende litteratur blev illustreret med hans yngre broder Edwards klare, men kedelige dramatik. Brevveks-

lingen med broderen vidner, i enklere formuleringer, om Brandes' utilfredshed med sit følge. Et bind 2 var ifølge originalens uoptrykte forord planlagt, men det blev aldrig skrevet. I bogens 2. udgave fra september 1891 tilsatte Brandes som motto strofen fra folkevisen om dronning Dagmars død, hvor kongen rider fra Gurre med hundrede svende, men rider alene over Riberbro.²⁹

Sidst i 1880'erne meldte Brandes sig som kritiker ud af den danske litteratur. Hvad han siden producerede om 1890'ernes og det nye århundredes navne, var kortfattet og tilfældigt fremkaldt journalistik; en række af de moderne kvindelige forfattere skrev han nekrologer over. Dyrkelsen af de allerstørste udenlandske digtere og skribenter i en strålende fortid optog nu hans tid, mens han under og lige efter verdenskrigen tillagde sig et politisk-kritisk forfatterskab. Det var ikke gennem sit litterære fag, at Brandes skulle give bidrag til bestemmelse og forståelse af dansk identitet.

Derimod grublede Brandes en del over dansk folkekarakter. Forståelsen af nationalitet var ved den tid, da Brandes tog sin magistergrad, på vej til at blive et partianliggende – en årsag til splittelse i folket mere end et samlingspunkt. Kampen på Rigsdagen om Københavns befæstning efter 1864 blev uhjælpeligt viklet ind i Venstres kamp for indførelse af parlamentarisme i Folketinget. Det ægte danske, som Højre forstod det, og det folkelige, som Venstrepartierne forstod det, trak under provisorierne i hver sin retning.

Hvad der kunne forene danskerne, var det nationale uden for riget: 200.000 sønderjyders skæbne i det tyske kejserrige. Den var beseglet med nederlaget i 1864 og syntes endeligt bekræftet med det franske nederlag ved Sedan 1870. Pragerfredens løfte i § 5 om en fri folkeafstemning i Slesvig om tilhørsforholdet nærrede i nogle år en glitrende boble af håb, der dog sprang 1878-79. Men set fra sydbredden af Kongeåen kunne Danmark stadig være genstand for en drøm om det idelle fædreland, måske nok en utopi, i lighed med de landflygtige jøders drøm om Jerusalem under den babyloniske udlændighed – men som drøm en reel kraft.

Også i Brandes' hjerte fik det prøjsisk besatte Sønderjylland en særlig plads.³⁰ Hans varme for sagen er umiskendelig, selv om det først og fremmest var den krænkede retfærdighed, der bragte Brandes i harnisk – svarende til hans påstand i 1884 om, at Venstre skulle have regeringsmagten, ikke fordi det havde flertal, men fordi det havde retten på sin side. Det samme synspunkt lå til grund for hans talrige indlæg til fordel for undertrykte religiøse og nationale minoriteter: armeniere, rumæner,

georgiere, ruthenere, polakker, jøder, finner, kinesere, ja, såmænd også de af danskere misregerede færingar, grønlandere og islændinge. Til sine dages ende bølgede Brandes frem og tilbage mellem varsomme udtryk for fædrelandskærlighed og hvas kritik af hjemligt fædrelanderi. Det er vist et spørgsmål om, at man tugter, hvad man elsker.

Grundtvig og Ingemann indledte deres nationale forfatterskaber med stærkt kritiske billeder af deres uduelige samtid, men foretrak snart en positivt forkyndende form, da klimaet for folkelighed blev lunere – Ingemann i digtkredsen *Holger Danske*, 1837, Grundtvig i de samtidige skrifter om, hvorfor Danmark skulle have en folkelig højskole i Sorø. Brandes var, som mere kritisk end digterisk begavelse, stærkere i angreb end i forsvar. Hvor de gamle romantikere ville søge fred bag et åndeligt Dannevirke, lå for Brandes kaldet i en dristigt avancerende fortrops bevægelser.

Det begyndte allerede i Brandes' afskedstale på hotel »Kaiserhof« i Berlin den 1. februar 1883, hvor han dristigt, men forgæves appellerede til det tyske riges højmod over for de undertvungne danskere i Slesvig – og for en gangs skyld påkaldte nåde frem for ret. Brandes' overvejelser over dansk væsen tog nyt udgangspunkt i talen i Studentersamfundet den 1. februar 1894, »Om Nationalfølelse«, en tale, som blandt andet inspirerede Johs.V. Jensen til den desperate stemning i *Kongens Fald*. Ud fra en fransk omtale af Danmarks uheldige og ringe bidrag til verdensudstillingen i Paris 1878 påstod Brandes her, at Europa med et skuldertræk konstaterede, at »Le Danemark s'efface«.³¹ Hans diagnose var, at den fortvivlede indenrigspolitiske strid havde lammet Danmark i en følelse af mindreværd – som energisk måtte bekæmpes. Ti år senere, i 1904, kunne Brandes understrege, at »den Forestilling, som et Samfund, en Mennekegruppe, en Nation har om sig selv, er en Kraft i dette Samfunds Tjeneste. De Tanker, Folket gør sig om sin Fremtid, sin Sendelse saa at sige, bliver i høj Grad medbestemmende for denne Fremtid«.³² »Sendelse« – det er et stort ord.

Den skærpede kurs imod sønderjyderne fra og med sommeren 1898 under den berygtede overpræsident E.M. von Köller, med støtte fra kejseren, gav anledning til en række bidrag om dansk nationalitet – betragtet langt positivere end Brandes tidligere havde gjort. Han kunne her, uden at blive fanget bevidst eller ubevidst i de hjemlige skændier mellem Højre og Venstre, hylde et dansk ideal af frisind, lighedsfølelse, folkelig kultur. Et talende dokument er en lille artikel fra 1901, »Hvad er dansk Folkekarakter?«³³ Brandes anvender her ord som: sindighed, stæ-

dighed, udholdenhed og modstandskraft, men må samtidig notere en for stor skikkelighed, passivitet, manglende erobrerevne. Flegma krydret med lune og vid finder han er danskerne ideal. Han er her i overensstemmelse med J.L. Heiberg og H.C. Ørsted i deres causerier i 1830-40'erne om danskerens egenskaber.³⁴ Brandes konstaterer videre, at elementær oplysning er udbredt blandt danskerne, som i det hele taget har en trang til dannelse og en afsky for yderligheder. Besiddelsen af sund fornuft er en yndlingsforestilling hos danskerne, men den modsiges for Brandes af en følelsesbetonet og tankefjendsk religiøsitet, hvorom grundtvigianisme og Indre Mission vidner. Brandes mener dog – og det er store ord i denne skønhedsdyrkers mund – at danskerne har en højt udviklet kunstdannelse og kunstsans, med blik for sund prunkløshed, altså det ægte.

Den slags kønne og stilfærdige udsagn kunne dog altid forstyrres af Brandes' larmende irritation over sine landsmænd. En artikel ligeledes fra 1901, »Om Nationalisme«,³⁵ driller med gentagne beviser for, at de mest karakteristiske træk ved nationalholdninger tit er dels forkerte, dels oprundet i udlandet, ganske som de fleste europæiske kongeslægter er indvandrere i det land, de regerer. Brandes foreslår derfor nationalisme kategoriseret under det almenmenneskelige. Og året før, 1900, skriver han faktisk en noget usikkert instrumenteret lille satire, »Danmark set udefra«, hvor han vist nok lægger mild distance til sine egne synspunkter på dansk kultur fra de foregående års artikler imod Köller og hans ånd.³⁶

Et mindre tiltalende udtryk for sin opfattelse af dansk national karakter kunne Brandes levere i bestemte polemiske sammenhænge indadtil. I 1909 bestemmer han i en replik til kunsthistorikeren Karl Madsen »Den nationale Form for Livsglæde« som skadefryden.³⁷ Til sin 70-års dag i 1912 forargede han borgerskabet med et bittert eventyr, »Historien om Sorteper og Skidtmads«. Her var han tydeligt nok selv Sorteper, den grimme danske ælling, der dog var den rene klare menneskeforstand, mens den fedladne blonde Skidtmads var gennemsnitsdanskeren med et præg af »en sund, kraftig, velskabt Misundelse«. Den danske (og norske) nations problem så Brandes i den provinsielle selvglæde og mangelen på selvkritik. Den 29. november 1922 talte han som firsårig i Christiania om »Imperialisme«. Det blev et mismodigt, tildels kynisk portræt af moderne politik efter verdenskrigen. Hans håb om en bedre fremtid placeres i USA: »Det Afgørende er den gennemgribende Selvkritik i Staterne. Indbildskhed, Selvgodhed hører Fortiden til«. Han nævner titlen på en amerikansk bog, som kritiserer alle amerikanske livssfærer, og kommenterer: »Det var utænkeligt at i disse smaa selvbeundrende Lande, Norge eller

Danmark, et saadant Værk kunde komme ud. Det varsler godt. Den ubarmhjertige Selvkritik er for os en Gennemgang, der fører til en bedre Fremtid. Der kommer den Tid, da Bartholdis Frihedens Gudinde paany viser os Vej.«³⁹ Udsagnet kan være sandt nok – men netop selvkritik var ikke blandt Brandes' egne iøjnefaldende egenskaber.

Men lad det ikke være glemt, at det også er Brandes, der i 1912 skriver en lille lignelse, »Den indre Melodi«.⁴⁰ Han bestemmer her – med en ukarakteristisk brug af oldnordisk stof – længslen som båndet fra den nordiske mytologi, lænken »gjort af lutter usynlige, usporlige, tilsyneladende uvirkelige Ting og som dog er den eneste, der ikke lader sig sønderrive, den, hvormed Fenris bindes«. En sådan længsel, fortsætter han, næres af et enkeltvæsen, men også af en folkestamme. Han går så over til sønderjyderne:

Et Land, et Navn bliver som en Sang indeni Folkesjælen. Den overdøves hos hver Enkelt, der hører til Stammen, i Timer og Dage, naar ydre Forhold tager ham i Beslag. Men i samme Øjeblik, han er ene og samler sig, lyder den samme stærke indre Melodi og gennemtrænger hans Væsen.

Saasnat Livets udvortes Larm standser, fornemmes disse Toner, der bærer et Navn. Som naar Trollhätta-Faldet høres langt borte, saasnat en Samtale ophører.

I dette lille prosastykke, der kan minde om en Johs. V. Jensensk myte, taler Brandes så varmt og nænsomt om nationalfølelsen, at end ikke Grundtvig kan måle sig med det. Det bruges med rette som motto til hans samlede udgave af sine Sønderjyllandsartikler i 1919, *Sønderjylland under prøjsk Tryk*. Her beskriver Brandes i forordet sin strid i februar-marts 1915 på Danmarks vegne med den tidligere ven, den franske konsilspræsident Clemenceau. Dennes provokerende udtalelse, at Danmark som ikke-krigsdeltager – underforstået: medløber – ville gøre en dårlig figur, når det af de allierede på en fredskonference skulle udbede sig de tabte hertugdømmer, gav Brandes dengang et stilfærdigt svar på: »Danmark ønsker ikke at opnå Herredømme over en Befolkning, som kun modstræbende, kun ved Tvang, kunde tvinges til at være dansk; tysktalende og tysksindet, som dens store Flertal er. Det, hvorom Talen er og altid siden Krigen 1864 har været, er den dansktalende og dansksindede Del af Slesvig.«⁴¹

Den store og uhyggelige sammenhæng, der for den neutrale og fornuftstyrede jagttager blev synlig under verdenskrigen, dominerer i Bran-

des' illusionsløse politiske forfatterskab under myrderierne og måtte naturligtvis ophidse i begge lejre. Verdenskrigen demonstrerede for Brandes klart, at nationalfølelse bliver nationalisme, som bliver imperialism, som bliver militarisme. Ledet af militarister måtte de europæiske stormagter eksplodere i en voldelig kamp om territorium og kunder. I sin bog *Verdenskrigen*, 1916, udsendt i 4. forøgede oplag i 1917, betragter Brandes det krigsførende Europa som et galchus, hvor han selv er som lægen blandt de sindssyge. »Mennesket er i sit Væsen et højere Rovdyr og en højere Abe«, erklærer han (allerede i 1915) med en vending, som minder om en af de mest provokerende i bind 1 af *Hovedstrømninger* 44 år tidligere. Med undren betragter han de såkaldt civiliserede staters niveau: »Hele vort middelalderlige Samfundsliv er jo gennemsyret med Ufornuft indtil Vanvid – man tænke paa vore religiøse Tilstande og vort Opdragelsesvæsen – og med Uretfærdighed paa alle Omraader, paa det økonomiske Omraade som paa Kønslivets. Hver anden Afgørelse, der i Fredstid træffes, er et Udslag af gamle, længst forældede Fordomme.« Og i krigen sætter den stærkere altid sin vilje igennem – og finder på forskønnende forklaringer bagefter. Brandes' løsning på disse knuder hedder: verdensfrihandel og respekt for menneskelige værdier, så ikke ukendte unge genier skydes ned uden at have fået lov til at udfolde sig.⁴² I en mismodig fortsættelse af bogen ind i Versailles-fredens tid modererer Brandes sin gamle formel for det højeste liv – vilje ledet af intelligens – til, at det i det historiske tilfælde Lenin er viljestyrken mere end intelligensen, det er kommet an på.⁴³

Det er forståeligt, at Brandes på denne baggrund kunne fastholde sit kærligt-kritiske forhold til det danske. I 300-året for Shakespeares død, 1916, talte han på Kronborgs søbatteri for den engelske digter,⁴⁴ med beklagelse over, at ingen dansk forfatter har kunnet gøre en dansker så berømt som Shakespeare Hamlet:

Er nu Tragedien Hamlet dansk?

Danskest deri er vel det gamle Vrøvl Polonius. Alligevel er han som andre danske Vrøvl ikke helt Vrøvl. Hans Formaninger til Lactes er saa dybsindige, at de forekommer ganske overensstemmende i et Brev fra Lord Bacon.

Hamlet er for saa vidt ikke særlig dansk, som ingen hos os har havt denne Form for Humor eller har staaet i denne Glans af Geni. Men vi har samme Idealser som han: Retten, der ikke bøjer sig for Magten, Adelsaand, kongelig Tænkemaade.

Og de bedste iblandt os har formaaet som han ad Omveje at aabenbare Følelse og Forstand, Finhed og Skarpsind, Menneskekundskab udtrykt med ironisk Overlegenhed.

Dette er sagt i parentes endnu et eksempel på Brandes' brug af den indirekte belæring, som han havde annammet hos Kierkegaard – ingen tilhører har formentlig tvivlet på, at taleren var blandt disse bedste! Brandes slutter sin hyldest, der påhørtes af blandt andet kongen, Christian X, med en indplacering af Danmark i 1. verdenskrigs blodige og hårde Europa, ved hjælp af et billedsprog, som i dag ville være ubrugeligt:

Skønt lille indtager Danmark en meget større Plads i Civilisationen end den, der tilkommer det efter dets Rumfang. Skønt neutralt, er det ikke utro mod noget af Menneskehedens sande Idealer.

Danmark er i mellemfolkelig Politik uden Vægt. Men ogsaa Radium er uden Vægt. Radium er ikke et Sprængstof, men en lille Kraftkilde, uudtømmelig.

Med forskere som Troels-Lund, Valdemar Vedel, Axel Olrik, Vilhelm Andersen, Harald Nielsen og Vilh. la Cour, suppleret med digterne Karl Larsen og Valdemar Rørdam, opstår der sidst i århundredet en ny dansk nationalisme funderet på en historisk og kulturhistorisk grund. Disse mænd havde på godt og ondt Georg Brandes som faderfigur, men betone sammenhæng, kontinuitet, hvor Brandes hellere forkyndte gennembrud, der også betød brud. Den guldalderromantik, *han* havde forkastet, blev *deres* bedste stof. Brandes har tilsyneladende ikke haft noget varmere forhold til dem, hverken fagligt eller personligt.

Alligevel inspirerede han i 1888 ved sine Nietzsche-forelæsninger de purunge 1890'er-lyrikere til en religiøs poesi, han ikke kunne anse for ønskelig. Han var på en måde også med blandt dem i sin bog *Indtryk fra Polen* fra samme år. Polens sørgelige nationale skæbne var efter 1864 blevet et dystert memento og noget af en tvangstanke for Danmark. Herman Bang kaldte i sine *Digte*, 1889, fædrelandet for vort sekels Polen, og i et fragmentarisk indledningskapitel til en aldrig fuldført roman, *Den sidste Danske*, ca. 1890, lader Bang en Polenshistorie ligge på bogbordet hos en ældgammel desillusioneret konservativ og nu afdanket excellence, et tydeligt symbol.⁴⁵

Brandes oplevede det rigtige nutidige Polen anderledes vitalt. I sit *Levned* beskriver han sit indtryk af polsk folkeånd som opdagelsen af et ånde-

ligt Amerika, en ny verden, hvor katolicismen, kirken og præsterne ikke er undertrykkerne, men er i opposition til magthaverne. Polen betød en udvidelse og en forøgelse af hans væsen, ikke blot kundskabsmæssigt og konkret i forhold til synskredsen, for, som han lidt senere i erindringerne formulerer sig om sin Ruslandsfærd i 1887, »Der aabnede sig nye Kilder i mig, og jeg blev ny for mig selv gennem de ny Indtryk, jeg optog i mit Sind«.46 Oplevelsen af den slaviske verden betød, sammen med indlevelsen i Nietzsches ætsende filosofi, en foryngelse af Brandes op mod 1890.

Bogen om Polen er skrevet ud fra tre besøg i det delte land i 1885, 1886 og 1887. Da Brandes ikke kunne polsk, var hans indtryk af polsk litteratur og polsk samfundsliv selvsagt i mange henseender subjektivt og overfladisk. Brandes følte ærligt med polakkerne i deres russisk-besatte hovedstad, »det forfærdelige Voldsherredømmes og det energiske Frisinds By«. Polen blev for hans øjne et moderne europæisk politisk symbol, svarende til Grækenland i bind 4 af *Hovedstrømninger*. Brandes så sig feteret af katolske præster og konservative adelsmænd for det nationales skyld. Det var en både chokerende og forfriskende oplevelse for ham. Han følte »med Naturnødvendighed mit Væsen potenseret, og en sværmerisk Kærlighed til Polen og Polakkerne fyldte mit Sind«.47 Det lyder nærmest som en romantikers åndelige gennembrud. Den berømte og derfor næsten urørlige gæst gled med stor fryd ind i rollen som en inkarnation af tankefrihedens genius.48

Efter en mere eller mindre klicheagtig definition af polsk national-karakter erklærer Brandes i bogen, at alt i landet går op i den nationale enheds idé, fremmedherredømmet har især efter 1863 fremkaldt en åndelig tilstand af stor skønhed blandt polakkerne, de har virkelig fået »en Skole for Livet«.49 Den hårdnakkede nationale stræben trods russernes rå udvortes magtmidler (censur, konfiskation, forvisning) kalder han et overindividuel formål, der dog i særlig grad fremmes af de højeste individualiteter (senere version: personligheder);50 hans synspunkt gælder ikke kvantitet, men kvalitet, for ved en symfoni er det skønheden, ikke længden, der er det afgørende. Ved at danne sig et overblik over polsk litteratur 1820-50, altså skrive en del af det bind om slavisk poesi, der savnedes i *Hovedstrømninger*, opdager Brandes interessante ting. Modsat de danske romantikeres oldtids- eller middealderemner behandlede de polske nyere eller samtidigt stof, med Napoleon og Byron som lededøgn. Efter den mislykkede opstand i 1830 måtte de polske forfattere blive landflygtige: »Emigrationen giver deres Følelsesliv noget Sygeligt, Jagende, meningsløst Uroligt, idet den fordobler dets Spændthed.« De bliver svage karaktere

rer med stærke lidenskaber og hang til et hemmelighedsfuldt trosliv. Men Brandes må modstræbende og undrende indrømme denne mysticisms magt: netop de profetiske digtere med deres dunkle poesi kunne give læserne et forhåbningsfuldt blik på fremtiden, hvor en ellers forstandsklar analyse af historiske årsager og virkninger ville have været mindre hensigtsmæssig. »Det er som om Digterne havde forudfølt, at det, hvorom det gjaldt, var at give Folket en aandelig Næring og en aandelig Styrkedrik med paa Vejen, hvoraft det i Nød kunde tære om det saa skulde være nogle hundrede Aar. (...) De bleve derfor ikke virkelighedssøgende men forkyndende Aander.«⁵¹ Nationalitetens grundtanke gennemtrænger alt, og den omfattes med en religiøs inderlighed, og kampen for den udøves som en pligt af religiøs natur. Alt i polsk litteratur underordnes det digterisk-politiske drømmeliv: kvinden bliver et beundret symbol, men »lidet iagttaget eller studeret«; over for Oehlenschlägers eller Tegnér's helte bliver de polske »meget mere uhyggelige og drive alle Politik«. De polske digtere er folkevækkere – de er ikke som Byron og Shelley i konflikt med deres eget folk. Den polske romantik opfatter digterne som seere mere end kunstnere. Poesien var frem for alt en indskydelse, et guddommeligt raseri, der åbenbarede sig i hallucinationer og improvisationer, og virkelig er de romantiske digtere næsten alle fremragende improvisatorer og udsatte for sansbedrag. De ser igen på deres side folket som en helhed, uden generationskløfter. Digterne repræsenterer således fædrelandet: »Genialiteten er her den potenserede Fædrelandskjærlighed, der menes at gjøre Mennesket inspireret og dybtskuende og som ved at lægge det de Ord i Munden, der henrive, sikrer det Herredømme over Aanderne.«⁵²

Dette er forbløffende skarpt set og skarpt ræsonneret af Brandes, men her bryder han af og kritiserer polakkernes Guds-, forsyns- og mirakeltro. Lidt senere bebrejder han polsk romantik dens to umulige valg: enten den jordiske frihedskamp mod alle fjender eller den kristelige tilgivelse af fjenderne ud fra åndelig overlegenhed. Han anviser en tredje udvej: »Fremtiden tilhører hverken Hævneren eller Apostelen, men den som arbejder med Geni«. Brandes synes nu at have glemt sin egen indignerede beskrivelse tidligere i bogen af, hvorledes russerne forhindrede polakkerne i at arbejde for deres eget samfund. Polsk litteratur må, erklærer han, blive moderne, samtidsorienteret, »et levende Udtryk for vor egen Tidsalders Liv«. Digterne bør træde ud af det nationale kollektiv og blive individer: »Er det galt ikke at se Skoven for Træer, saa er det ogsaa urigtigt, ikke at se Træerne for Skov.« Moderne digtere bør vise den enkeltes ensomme ulykke, bør dog ogsaa have blik for tilværelsens komiske dimension, er-

kende, »At Mennesket først og fremmest er et Væsen med Fornødenheder, ikke et Væsen med Ideer«, den kønsløse erotik bør gøre indrømmelser til sansernes og drifternes liv. Dette er en varieret gentagelse af Brandes' kriterier fra november 1871 for, at en litteratur er i live. Alligevel slutter bogen vist med en anerkendelse af den polske beredskabslitteratur under besættelsen. Den mangler især rolig livsglæde, et savn, som opvejes af tragisk patos og begejstret alvor. Når en stærk menneskelig følelse således forfines og forstærkes ud over det almindelige, uden inddragelse af det overnaturlige, kan romantik være et levedygtigt »Element af sundt Sværmeri«, og det er få litteraturer, hvor en blivende romantik har opnaaet »et Udtryk af saadan Skjønhed som i den polske«. Dette *Malgré tout* (Trods alt!) – bogens motto og slutord – finder Brandes uimodståeligt.⁵³

Med disse vurderinger og formuleringer har Brandes, hvis man erstatte de polske navne med de hjemlige, i virkeligheden givet sin bedste og mest sympatiserende beskrivelse af den danske og norske kristeligt-folkelige romantik, den, Grundtvig og Bjørnson stod for, som digtere og som folkeførere. Han har vist stor sans for den art nationalromantik, som han hjemme vrængede ad, når den legemliggjordes af Carl Ploug eller endog den svinglende Holger Drachmann. I polsk litteratur forstår han, hvad han fortrænger i dansk.

I 1885 har Brandes ifølge et polsk dagblad holdt foredrag på Warszawas rådhus om blandt andet Grundtvig og Bjørnson.⁵⁴ Foredragsteksten er desværre ikke bevaret – det havde været spændende at høre, hvad han har sagt om netop det emne netop der. Faktisk er det muligt hos Brandes at finde ord og begreber som *folkesjæl*, *folkets sendelse*, *skole for livet*. Det ligger – som i øvrigt Brandes' frihedsbegreb – tæt op ad den Grundtvig, som Brandes med al anerkendelse af hans storhed åbenlyst ikke var videre interesseret i.⁵⁵

Brandes var ved Grundtvigs død i 1872 30 år gammel, men har såvidt vides aldrig set ham eller mødt ham. Han har som attenårig læst nogle af hans tidlige digteriske skrifter, men næppe videre dybtgående. Og hans senere beskæftigelse med hans tanker er for det meste led af negative karakteristikker med citater fra Grundtvigs ortodokst farvede historiekroniker fra 1810'erne.⁵⁶ I 1877 undskylder han i det upaginerede (og uoptrykte) forord til sine portrætbog *Danske Digtere*, at Grundtvig ikke er med, fordi Brandes ikke kunne skildre ham »i saa snæver en Ramme« – således bliver nødvendigheden en dyd.

Grundtvigs folkelige bredde overraskede Brandes allerede, da han

desperat forsvarede sig imod angreb på den indledende forelæsningsrække af *Hovedstrømninger* i pjecen *Forklaring og Forsvar* udsendt den 18. april 1872 – Dybbøldagen! Her måtte han indrømme at have fejlet på ét væsentligt punkt: han havde undervurderet »den nedarvede Stemnings Magt«, med andre ord kendte han fatalt lidt til grundtvigianismens styrke uden for hovedstaden: »der maa kjæmpes paa en anden Maade imod en talrig og velorganiseret Hær end imod de sidste Rester af en opløst Armee«. Denne sætning erklærer han siden for »saa at sige« et diktat fra Julius Lange i et forsøg på at få ham ud af den forrygende debat, så det ledige æstetikprofessorat efter Hauchs død den 4. marts ikke gik hans næse forbi.⁵⁷ Som bekendt slog manøvren fejl.

Men det tyder på, at såvel de Grundtvigske vennemøder i København som højskolernes vækst ude i landet efter 1864 virkelig er forblevet eksotiske ligegyldigheder for københavneren Brandes.⁵⁸ I en af de få senere omtaler af Grundtvig og højskolen i en tale på Studentersamfundets skovtur til Sorø 30 år senere, i 1902, forsikrer Brandes, at han aldrig har set på højskolerne med uvilje, aldrig har gengældt eller så meget som besvaret angreb fra højskoleside: »Vi véd nemlig, at Højskolerne har banet os Vejen; vi véd, at Grundtvigs Livsværk er en af de Hjørnestene, paa hvilke det Danmark, som bestaar, er bygget. Vi anerkender hans geniale Blik og hans Tilhængeres frugtbare Stræben«. Han betegner den nyligt påbegyndte folkelige universitetsundervisning og Studentersamfundets arbejderundervisning og foredragsrejser som »en Art flyvende Højskolevirksomhed, i Modsætning til den stillesiddende, under hvilken der stundom var Fare for, at Holger Danskes Skæg groede fast i Stenbordet.« Han må dog præcisere to afgørende forskelle mellem Grundtvigs og sine egne anskuelse. For det første sætter Grundtvig som dansk åndslivs Tycho Brahe Danmark i midtpunktet af Guds historiske behov, hvorimod Brandes som en Copernikus ser Danmarks relative placering i europæisk politik. For det andet anskuer Grundtvig ånd og natur som modsætninger og vil med ånden bøje naturen under religionen; Brandes anser alt for natur, derfor også al åndsvidenskab for naturvidenskabelig.⁵⁹

Dermed underkastede Georg Brandes også danskhedsbegrebet, forestillingen om den danske identitet, en rensende kritisk kur. Men trods al sin internationalisme og relativisme benægtede han ikke, at det danske folk havde sit eget ansigt, sin egen profil, sin egen rolle blandt de europæiske kulturnationer. Her som andre steder moderniserede han på traditionens grund. Det var i det lange løb en udvikling i overensstemmelse med dansk gemyt.

Noter

1. I sin udførlige, noget kalejdoskopske biografi over Brandes har Jørgen Knudsen i bindet *Georg Brandes. Magt og afmagt 1896-1914*, I, 1998, s. 36-48, ræsonneret over Brandes' danskhed, jødiskhed og europæiske holdning. I 1980 gik Sven Møller Kristensen i bogen *Georg Brandes. Kritikerne, liberalisten, humanisten* så godt som helt uden om Brandes' forhold til det dansk-nationale.
2. Georg Brandes: *Levned. Snevringer og Horisonter*, III, 1908, s. 80-82.
3. Georg Brandes: *Levned*, III, 1908, s. 151.
4. Georg Brandes: *Kritiker og Portraiter*, 1870, s. 336, jf. *Samlede Skrifter*, II, 1899, s. 112.
5. Georg Brandes: *Levned*, III, 1908, s. 354-355; episoden genbrugte Brandes i øvrigt i en tale i Bergen den 13. februar 1914, jf. Georg Brandes: *Taler*, 1920, s. 213.
6. *Georg Brandes' Breve til Forældrene 1859-71*, ved Morten Borup, I:1859-70, 1978, s. 96, jf. *Levned*, I, 1905, s. 191. I sin bog om Søren Kierkegaard fra 1877 oplyser Brandes i øvrigt med Hans Brøchner som kilde, at Kierkegaard skal have delt »de dalevende Danskes sædvanlige Overtro paa alt Dansk« og anset J.P. Mynster for tidens største prædikant, Heiberg for dens største æstetiker og J.N. Madvig for dens største filolog, jf. Brandes: *Samlede Skrifter*, II, 1899, s. 373.
7. *Georg Brandes' Breve til Forældrene 1859-71*, I, 1978, s. 150.
8. Utrykt brev, jf. Henning Fenger: *Den unge Brandes. Miljø venner rejser kriser*, 1957, s. 102.
9. *Georg Brandes' Breve til Forældrene 1859-71*, II:1871, 1978, s. 297-298. En konfrontation mellem »Natten« og »et Basrelief fra den friskeste græske Tid«, som Brandes redegør for i *Emigrantlitteraturen*, 1872, synes ifølge det autentiske brev ikke at have fundet sted på museet i Napoli – i det citerede brev er det ildfuld barok og rokoko, Brandes (i tankerne) sammenligner Thorvaldsen med.
10. Georg Brandes: *Emigrantlitteraturen*, 1872, kap. XIV.
11. Brev til Georg Brandes den 15. februar 1872, tr. i Georg Brandes: *Julius Lange. Breve fra hans Ungdom*, 1898, jf. *Samlede Skrifter*, XIV, 1904, s. 552-553.
12. Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, I, 1899, s. VII.
13. *Georg Brandes' Breve til Forældrene 1859-71*, II, 1978, s. 297.
14. Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, XVII, 1906, s. 225.
15. Georg Brandes: *Levned*, III, 1908, s. 276. Irritationen over skrattende at'er og summende som'er lanceres allerede i en grundlovstale i London 1906, jf. Georg Brandes: *Taler*, 1920, s. 125.
16. Georg Brandes: *Fugleperspektiv*, 1913, s. 135-140.
17. I sin korte tid som trafikminister havde Viggo Hørup i 1901 fået åbnet Kongeporten til Rosenborg Have på hjørnet af Gothersgade og Kronprinsessegade for publikum, men sammenligningen er ikke uden malice. I december 1907 havde Jeppe Aakjær ved et tilfældigt møde med Brandes på gaden hørt ham reducere udbyttet af Viggo Hørups livsgerning til netop åbningen af denne port, mens hans prosa nu forekom Brandes ulæselig og hans politiske kamp

- mod forsvaret tåbelig (jf. Jørgen Knudsen: *Georg Brandes. Magt og afmagt 1896-1914*, 2, 1998, s. 392).
18. Georg Brandes: *Taler*, 1920, s. 211; Brandes havde i *Ungdomsvers*, 1898, beskrevet sin fornemmelse af vokalfarverne i et digt fra januar 1859, jf. *Samlede Skrifter*, XII, 1902, s. 307-308.
 19. Peter Skautrup: *Det danske Sprogs Historie*, IV, 1968, har s. 61-64 en eksemplificeret redegørelse for Brandes' purisme, jf. også Jørgen Knudsen: *Georg Brandes. Magt og afmagt 1896-1914*, 1998, s. 113-117. Skautrup bringer ellers kun yderst summariske omtaler af Brandes' sprogkunst, fx s. 163 og 188. Så sent som i Georg Brandes: *Michelangelo Buonarroti*, 1921, s. 154, læses udtrykket »Det tvetullede Træk«.
 20. Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, XV, 1905, s. 294-295. I øvrigt mente hans rival Julius Paludan fra sin universitetslærestol, at prosadigtene i Johs.V. Jensens *Digte*, 1906, måtte være beregnet på at gøre grin med borgerskabet, jf. *Mellem Semestrene. Litteraturhistoriske og æstetiske Afhandlinger*, 1910, s. 120-121. Brandes' irritation over stilistisk ubalance hos unge skribenter kan iagttages i *Samlede Skrifter*, XV, 1905: s. 251-252 (Christian Blangstrup, 1890), s. 254-255 (D.v.d. Lyhe Zernikow, 1903), s. 265-266 (Vald. Vedel, 1894), s. 268-269 (ditto, 1903), s. 272 (Peer Scavenius, 1897), s. 333 (Carl Ewald, 1886).
 21. Georg Brandes: *Udvalgte Skrifter*. Under redaktion af Sven Møller Kristensen, 3, 1985, s. 108, jf. *Samlede Skrifter*, II, 1899, s. 342.
 22. *Politiken* den 17. august 1887, jf. Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, II, 1899, s. 462 og 468.
 23. Georg Brandes: *Taler*, 1920, s. 125-127.
 24. *Tilskueren Februar 1912. Festskrift til Georg Brandes*, 1912, s. 145.
 25. Nekrolog i *Ord och bild*, 1927, optr. i Paul V. Rubow: *Litterære Studier*, 1928, især s. 17-19, jf. også s. 77-80.
 26. *Correspondance de Georg Brandes*, ved Paul Krüger, III, *L'Allemagne*, 1966, s. 448.
 27. Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, II, 1899, spec. s. 167, og III, 1899, s. 440-461.
 28. Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, XV, 1905, s. 286 (en anmeldelse fra 1894 af Villh. Andersens bog om Poul Møller).
 29. *Danmarks gamle Folkeviser* nr. 135, jf. Georg Brandes: *Levned*, III, 1908, s. 316.
 30. Emnet er behandlet udførligere i Jørgen Knudsen: *Georg Brandes. Magt og afmagt 1896-1914*, I, 1998, s. 132-163.
 31. Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, XII, 1902, s. 191.
 32. Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, XVI, 1906, s. 239.
 33. Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, XV, 1905, s. 64-68.
 34. Jf. Flemming Lundgreen-Nielsen: Grundtvig og danskhed, i Ole Feldbæk (red.): *Dansk Identitetshistorie*, 3. *Folkets Danmark 1848-1940*, 1992, s. 167-172.
 35. Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, XV, 1905, s. 490-494.
 36. Georg Brandes: *Fugleperspektiv*, 1913, s. 42-48.
 37. Georg Brandes: *Fugleperspektiv*, 1913, s. 101-103.

38. Georg Brandes: *Fugleperspektiv*, 1913, s. 175-185.
39. Georg Brandes: *Kulturbilleder. Studier og Strejftog*, ved Axel Fraenckel og Paul V. Rubow, 1932, s. 174.
40. *Nogle Bidrag til Belysning af den sønderjyske Bevægelse*, 1912, oprt. i Georg Brandes: *Fugleperspektiv*, 1913, s. 174.
41. Georg Brandes: *Sønderjylland under præjsisk Tryk*, 1919, s. XIX-XX, jf. Georg Brandes: *Verdenskrigen*, 2. forøgede oplag, 1916, s. 190-191.
42. Georg Brandes: *Verdenskrigen*, 2. forøgede oplag, 1916, s. 142, 208, 211, 270; i *Emigrantlitteraturen*, 1872, havde Brandes i kap. XI betragtet »cen Part af Menneskeheden (...) som vilde Dyr, en anden Part som sande Aber og den aldeles overveiede Majoritet som Dosmere og Ignoranter«.
43. Georg Brandes: *Tragediens anden Del. Fredslutningen*, 1919, s. 183.
44. Georg Brandes: *Taler*, 1920, s. 236-237.
45. Se udgaven af denne tekst, *Danske Studier* 1993, s. 55.
46. Georg Brandes: *Levned*, III, 1908, s. 162 f. og s. 191.
47. Georg Brandes: *Levned*, III, 1908, s. 106 f.
48. Brev hjem til moderen den 15. februar 1885, i *Georg Brandes' Breve til Forældrene 1872-1904*, ved Torben Nielsen, 2. række, II:1880-1904, 1994, s. 134.
49. Georg Brandes: *Indtryk fra Polen*, 1888, s. 75, jf. *Samlede Skrifter*, X, 1902, s. 47.
50. Jf. Georg Brandes: *Indtryk fra Polen*, 1888, s. 164, og *Samlede Skrifter*, X, 1902, s. 93. Georg Brandes daterer i bogen dette afsnit til 1886, og det er således skrevet, før hans Nietzsche-studium for alvor tager fart.
51. Formuleringen foregriber Karen Blixens i novellen *Sorg-Agre*, hvor den gamle herre i samtalen med den unge Adam karakteriserer de ægyptiske pyramiders betydning for ægypterne: »En Daad, min Nevø, – lad den være blevet bragt til Veje med Taarer, – er dog en Sparepenge for de kommende Slægter at tære paa, den er, i de trange Tider, Folket et Brød.« (*Vintereventyr*, 1942, bogklubudgave 1972, s. 229).
52. Georg Brandes: *Indtryk fra Polen*, 1888, s. 164, 205, 207-209, 210-211, 211, 257-259, 263-265, jf. *Samlede Skrifter*, X, 1902, s. 93, 204, 205-206, 207, 208, 231-232, 233-235.
53. Georg Brandes: *Indtryk fra Polen*, 1888, s. 303, 359, 362, 364, jf. *Samlede Skrifter*, X, 1902, s. 254, 282, 284, 285.
54. Bertil Nolin: *Den gode europén. Studier i Georg Brandes' idéutveckling 1871-1893 med speciell hänsyn till hans förhållande till tysk, engelsk, slavisk och fransk litteratur*, 1965, s. 211.
55. Steen Johansen: Georg Brandes om N.F.S. Grundtvig, i *Gads danske Magazin*, 1952, s. 361-371.
56. Brandes' (litteratur- og ånds)historiesyn er i sin romantiske struktur og sin æstetisk farvede glæde ved den store handlende personlighed ikke uden lighed med Grundtvigs, så uforligelige de to forfatteres grundsyn end måtte være, jf. Flemming Lundgreen-Nielsen: *Hoved-Strømninger. N.F.S. Grundtvigs og Georg Brandes' historieskrivning*, i Erland Kolding Nielsen m.fl. (red.): *Bøger. Biblioteker. Mennesker. Et nordisk Festskrift tilegnet Torben Nielsen*, 1988, s. 497-517.

57. Georg Brandes: *Samlede Skrifter*, XIII, 1903, s. 432; *Levned. Et Tiaar*, II, 1907, s. 91.
58. Forholdet mellem folkehøjskolen og Brandes blev aldrig godt, jf. Jørgen Knudsen: *Georg Brandes. Magt og afmagt 1896-1914*, 1, 1998, s. 254-258.
59. Georg Brandes: *Taler*, 1920, s. 93-94; Brandes' optræden på denne skovtur er skildret af Jørgen Knudsen i *Georg Brandes. Magt og afmagt 1896-1914*, 1998, s. 413-415. Den kom til at forpurre et samarbejde mellem folkehøjskolerne og folkeuniversitetet, jf. Hans Vejleskov m.fl. (red.): *Folkeuniversitetet. Glimt fra tiden 1898-1998*, 1998, s. 18 og 92-93.